

ADAMGERSHILIK PAZIYLETLERGE BAYLANISLI NAQIL-MAQALLARDA METAFORALARDIN QOLLANILIVI

Jiemuratova Feruza Erejepovna

Ózbekstan Respublikası İlimler Akademiyası Qaraqalpaqstan bólimi
Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim izertlew instituti, Nókis qalası
erkin izleniwshisi

Annotaciya: Maqalada adamgershilik paziyletlerge baylanisli naqil-maqallarda metaforalardın qollanılıwı úyreniledi.

Tayanış sózler: Folklor, naqil-maqal, metafora, teńew, kórkem tekst.

Folklorlıq shıǵarmalar – bul sol xalıqtın ózi dóretken mádeniyatı, turmısı, kózqarası tariyxın úyreniwde bay dereklerden bolıp tabıladı. Sebebi, bul shıǵarmalardıń mazmunında xalıqtın kún - kórisi, miynetine jámiyetlik turmıstaǵı dástúrlerge baylanisli temalar úlken orındı iyeleydi. Xalıq awızeki dóretpeleriniń ayrıqsha janrlarınan biri bolǵan naqil-maqallar óziniń qısqa, ıqshamlıǵı menen birge tereń mazmunǵa iye bolıwı arqalı ajralıp turadı. “Naqıllar dara adamnıń emes, jámáátlik pikirdi bildirip, túrli sıpatlardı, social baylanıstı, jámiyetlik moral normaların hám shártlerdi jıynaqlap toplaydı. Naqıllar tolıq pikirdi mısıl retinde bildirip aqıl aytıw menen pitedi” [Dawqaraev N., 1977 – 156]. “Naqil-maqal – turmısta ushıraytuǵın toqsan awız sózdıń tobiqtay túyini”. [Yusupova B., 2024 – 15]. Haqıyqatında da, adamzat basınan ótkergen barlıq tariyxıy dáwirler qaysı xalıqtın bolmasın naqil-maqallarında belgili dárejede iz qaldıradı.

Naqil-maqallardı obrazlı tárizde ayqın sáwlelendiriw, mazmunın konkretlestiriw maqsetinde kórkem súwretlew qurallarınan ónimli paydalanıladı. Bul qurallar arqalı xalıq tuwrıdan-tuwrı ayta almaǵan pikirlerin de obrazlı túrde bayanlaytuǵın bolǵan. Naqil-maqallardıń kórkemligin támiyinlep turıwshı qurallardıń biri metaforalar bolıp esaplanadı. “Metafora eki predmet yaki hádiyse (uqsatılıp atırǵan yaki uqsawshı) arasındǵı uqsaslıqqa tiykarlanadı, uqsatılıp atırǵan predmetke uqsawshı predmettiń qásiyetleri, sıpatı, belgileri kóshirilip ótkiziledi” [Dosımbetova A., 2017 – 11]. Metaforalar kórkem súwretlew qurallarınıń eń kóp qollanılıwshı túrlerinen biri bolıp, oǵan zat-predmet, waqıya-hádiyseler arasındǵı uqsaslıqlar tiykar etip alınadı. Usı kóz qarastan ingiliz alımı Black metafora haqqında: “bir nárseni aytıp basqasın názerde tutıw”, - dep táriyp beredi [Blek Maks., 1990 - 153].

Biz maqalamızda adamgershilik paziyletlerge baylanisli naqil-maqallarda metaforalardıń qollanılıwın úyreniwdi maqset ettik. Mısalı:

Kópshilik – *adam aynası* [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –75]

Peyliń azbay, bále kelmes [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –78]

Awırıw emes, saw emes,

Minezdi qalay emleymiz [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –81]

Betiń ılas bolsa, suw tazalar,

Arıń ılas bolsa, ne tazalar? [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –66]

Jaqsıń ózi ólse de, **sózi ólmes** [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –51]

Bunda, qollanılǵan “ayna”, “azıw”, “emlew”, “ılas”, “sózi ólmew” metaforaları qatar kelgen uqsatılıwshı predmetler menen birge awıspalı mánige kóship naqil-maqallarda kórkemlikti kúsheytiw xızmetin atqarǵan.

Atıń jaqsı bolsa, joldıń pıraǵı,

Ulıń jaqsı bolsa, **kewliń shıraǵı** [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –50]

Kózi soqırdan,

Kewli soqır jaman [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –57]

Sınsa **kewil shınısı**,

Qaytıp kelmes qálipke [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –59]

Mal jarası piter,

Kewil jarası pitpes [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –75]

Mısallardaǵı “*kewil shırası*”, “*kewli soqır*”, “*kewil shınısı*”, “*kewil jarası*” metaforaları awıspalı mánide qollanılıwı arqalı naqil-maqallardıń obrazlılıǵın támiyinlep tur. Bunda uqsatılıwshı predmet ataması menen birge uqsawshı predmet qosılıp qollanılıp metafora payda etilgen. Yamasa,

Jaqsı sóz kewilge unar,

Jaman sóz – **júrekti turnar** [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –69]

Gey adamnıń boyı pás,

Gey adamnıń **oyı pás** [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –80]

Metaforalar kópshilik jaǵdayda teńewlerge jaqın, yaǵnıy atqaratuǵın xızmeti birdey. Teńew de, metafora da eki predmetti bir-birine uqsatıw arqalı kórkemlikti payda etedi. Biraq, teńewlerde sózler tiykarǵı mánisinde, al, metaforalar awıspalı mánide qollanıladı. Mısalı:

Jaqsınıń úyi menen dúzi birdey,

Kewili dárya-kóldey [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –51].

Bunda jaqsı adamnıń kewli keńligi dárya-kólge túwra mánide teńelip atır.

Aqıl – oydıń patshası,

Sumlıq – aqıl qorǵanı [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –83]

Bul naqılda biz hám teńewlik, hám metaforalıq súwretlewdi kóriwimizge boladı. Bunda, “oydıń patshası”, “aqıl qorǵanı” atamaları metafora bolıp esaplanadı. Sebebi, oydıń patshası, aqıl qorǵanı sózleri tuwra mánisinen awısıp metaforanı payda etken. Al, ekinshi tárepten aqıl - “oydıń patshası” metaforasına, sumlıq - “aqıl qorǵanı” metaforasına teńelip atır. Bunnan kórinip turǵanınday, naqılda metaforalıq-teńew kórkemlew quralı sheber paydalanılǵan.

“Metaforanı jasırın uqsatıw dep te ataw múmkin. Jasırın uqsatıw dep atalıw sebebi metaforada uqsatılıp atırǵan predmet túsirilip qaldırılǵan jaǵdayda uqsawshı predmet onıń mánisin bildiredi” [Quronov D., 2002 – 120] Bunda uqsatılıp atırǵan predmetlerden uqsaslıq talap etilmeydi, eki predmet waqıyaǵa say belgilerden biri tiykar ushın alınadı. Mısalı:

Birewdiń boyı qısqa,

Birewdiń *oyı qısqa* [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –85]

Metaforalardıń jabıq formada keliwi menen birge ashıq túrde keliwshi túrleri de bar. Bunda uqsatılıp atırǵan predmet túsirilip, uqsawshı predmet qatnasadı. Mısalı:

Qara qazan qaynasa

Qara alaman quwanar [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –60]

Anıq bir túsinikti bildiriwshi sóz oǵan uqsawshı predmet ataması menen almastırılıp, yamasa qayta atalıp metaforalardı payda etedi.

Kózi aladan qorqpa,

Peyli aladan qorq [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –73]

Ashshı da bolsa, anıǵın ayt [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –76]

Ońarınnıń belgisi –

Birińniń tonın biriń kiy,

Ońbasınnıń belgisi –

Biriń shayan, biriń miy [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –82]

Asım az bolsa da, *ıdısim keń* [Qaraqalpaq folklorı, 2015. –76]

Yaǵnıy, *birinshi* mısalda minezi jaman adamdı “peyli ala” metaforası arqalı, *ekinshide* kewilge jaǵımsız sózdi “ashshı” metaforası arqalı, *úshinshide* bir-biri menen sózge kelispeytin adamlardı “shayan”, “miy”, *tórtinshide* kewlim keń dewdiń ornına “ıdısim keń” metaforaları arqalı qayta atap, almastırılıp naqıllardıń kórkemligi jáne de kúsheytilgen.

Juwmaqlap aytqanda, qısqa forma arqalı tereń mánini sáwlelendiriwshi naqıl-maqallar ushın metaforalar tiykarǵı kórkemlew quralı wazıypasın atqaradı. Metaforalar arqalı, naqıl-maqallardıń estetikalıq tásirshenligi artadı hám mazmunı tolıǵıraq konkretlesip ayqın kózge taslanadı.

ÁDEBIYATLAR

1. Даўқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы, 2-том. Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1977.
2. Юсупова Б. Паремология. (Қарақалпақ халық нақыл-мақаллары тилинің лексика-семантикалық хәм лексика-тематикалық өзгешеликleri), Нөкіс: «Қарақалпақстан», 2024.
3. Dosımbetova A. Ádebiyatta kórkemlew quralları. Nókis, «Qaraqalpaqstan», 2017.
4. Макс Блек. Метафора // Теория метафоры. М., 1990. С.153-172. (Пер. М.А.Дмитровской. статиMaxBlack. Metaphor).
5. Қуронов Д. Адабиётшуносликка кириш. Андижон, «Ҳаёт», 2002.
6. Қарақалпақ фольклоры. 88-100 томлар. Нөкіс, «Илим», 2015.